

Seka Brkljača
Sarajevo

DIRIGOVANI DRUŠTVENI ŽIVOT GRADA U TOTALNOM RATU – SARAJEVO OD 1914. DO 1918. GODINE

Apstrakt: Ovaj ogled, na osnovu sporadičnih podataka iz literature, arhivske građe i periodike, ima za cilj sintetsko identificiranje problema Sarajeva za vrijeme rata, njihovih glavnih linija i tačaka, sublimirano u organizaciji, mjerama i efektima dirigovane ratne privrede i njenog uticaja na društveno-ekonomski život grada.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Sarajevo, Austro-Ugarska monarhija, Prvi svjetski rat, zakoni, gradska privreda, aprovizacija, mobilizacija, štampa

Abstract: Based on sporadic data from the literature, archival materials and periodicals, this paper aims to synthetically identify the problems of Sarajevo during the war, their main points, sublimated in the organisation, measures and effects of the directed war economy and its impact on socio-economic life of the city.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Austro-Hungarian Monarchy, World War I, laws, city economy, provisioning, mobilisation, press.

***

Interes svekolike javnosti, publicistike, istoriografije, filma itd. za Sarajevski atentat 1914. godine, njegove političke i vojne konzekvence, bacio je u sjenu druge aspekte u životu grada Sarajeva, koji se više od četiri ratne godine nosio sa složenim posljedicama tog čina. Druga velika tema, aktivirana u svojoj konačnici izbijanjem rata, je prekompozicija državnopravnog statusa južnoslovenskih zemalja, a time i budućeg statusa Bosne i Hercegovine. Složeni aspekti u društveno-ekonomskom životu Sarajeva ostali su marginalizirani kao svojevrsna scenografija uokvirena između dvije velike teme koje su monopolizirale i naučnu i drugu produkciju, kao dvije determinante između kojih, bar kad je riječ o domaćoj istoriografiji, ne samo da ne postoji zaokružena cjelina nego su prisutne i svojevrsne praznine u obradi društvenih problema tog ratnog perioda u najopštijem smislu, koje je do sada više popunjavala naša književnost nego istoriografija (H. Kapidžić, Dž. Juzbašić, H. Kreševljaković, T. Kruševac, V. Dedijer, I. Hadžibegović, R. Donia, Z. Šehić).

Ovaj ogled je zahtijevao vrlo pipavo istraživanje sporadičnih podataka, kao i komentara iz literature, arhivske građe i periodike, koja, kvantitativno reducirana i sa prepoznatljivim bjelinama, i nakon promjena opšte političke klime 1917. godine na izvjestan način simbolizira oštru cenzuru, a time i zbilju u kojoj je živio grad Sarajevo, kao i Bosna i Hercegovina od 1914. do 1918. godine.¹ Nasuprot ovoj složenosti, koncipirani ogled tjera na tešku selekciju i dozvoljava samo sintetsko identificiranje problema, njihovih glavnih linija i tačaka, sublimirano u organizaciji, mjerama i efektima dirigovane ratne privrede i njenom uticaju na ekonomske potencijale grada.

---

¹ Ograničene Zakonom o štampi iz 1907. godine (*Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, Kom. II, Sarajevo, januar 13, 1907, 25), novine u Sarajevu kao centru štamparstva u Bosni i Hercegovini ulaze u ratne uslove već pripremljene "iznimnim mjerama" iz maja 1913. godine – pod tačkom f) koja određuje izvjesna ograničenja u pogledu štampe (Vojislav Bogičević, "'Iznimne mjere' u Bosni i Hercegovini u maju 1913 godine", *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, VII (1955), 212. Represija se samo nastavlja nakon Sarajevskog atentata, da bi sljedećim "iznimnim mjerama", počevši od 26. jula 1914. godine, u pravoj poplavi propisa i naredbi, pored ostalog, štampa bila stegnuta cenzurom (*Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, Kom. XX, Sarajevo, juli 26, 1914, 314) koja se odnosila na ono nešto preostale periodike kojoj je bilo dozvoljeno, ili koja je finansijski i kadrovski bila u stanju da izlazi pod strogim uzusima cenzure, autocenzure, mobilizacije i pravila totalnog rata.

Predratna situacija u gradu bila je akutna mjesec dana prije zvanične objave rata Kraljevini Srbiji 28. jula 1914. godine. I dok su događaji u gradu nakon Atentata – prvi razarajući udar na privredne potencijale grada,² kao i sam Atentat – bili šokantno iznenađenje za njegove do tada mirne stanovnike,³ spoj organizacije vojno-administrativne vlasti i mjera koje su poduzete imale su svoju predistoriju, koja je dala generalne smjernice, odnosno obol sveukupnih društvenih odnosa u gradu u toku rata.⁴

Kako je Bosna i Hercegovina bila najosjetljivije područje austrougarske balkanske politike, tako je i značaj Sarajeva prevazilazio poziciju samo najvećeg i najznačajnijeg grada u Bosni i Hercegovini, odnosno taj grad je u perspektivi, a posebno u vrijeme balkanskih ratova, imao misiju da postane i najprivlačniji balkanski centar, koji je trebao da igra konkurentsku ulogu u nekim oblastima kulturnog djelovanja srbijanskoj prijestonici Beogradu⁵ i da bude protivteža svakom nacionalnom i kulturnom djelovanju koje je protivno interesima režima, a posebno srpskom kulturnom jačanju u Bosni i Hercegovini. Ne samo kao administrativno-upravni i privredni centar Bosne i Hercegovine, Sarajevo postaje i grad

---

² Pero Slijepčević, “Bosna i Hercegovina u Svetskom ratu”, u: *Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje* (Sarajevo: Oblasni odbor Narodne odbrane, 1929), 221–222. Destruktivne demonstracije u gradu nakon Atentata bile su usmjerene prvenstveno na dućane srpskih trgovaca, stambene objekte, Hotel Evropu, srpska društva i mnogobrojne radnje koje su pripadale srpskim organizacijama, sveukupno, devastacija je bila prvi udar na sarajevsku trgovinu i uopšte na privredne potencijale grada u praskozorje rata. Božo Madžar, “Izvjestaj vladinog komesara za glavni grad Bosne i Hercegovine Sarajevo o političkoj i privrednoj situaciji u Sarajevu od sarajevskog atentata do kraja januara 1915. godine”, *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, 26 (1986), 209. Prema ovom izvještaju, u demonstracijama je nastala šteta od oko 500.000 kruna, a oštećeno je oko 150 osoba kojima je isplaćena pomoć u iznosu od oko 38.000 kruna.

³ *Sarajevski list*, XXXVI, 131, Sarajevo, juni 29, 1914, 1. Isto, 155, juli 26, 1914, 1. Rovita situacija nakon Atentata u gradu rezultirala je objavom o zavođenju prijekog suda za područje gradske opštine Sarajevo i Sarajevskog kotara 29. juna 1914, koja je ukinuta 26. jula iste godine kada se naredbama i zakonima uvode druge represivne mjere. Tu se, pored naredbi koje omogućavaju ograničavanje kretanja iz grada i u grad, posebno ističe naredba zemaljskog poglavara i vojnog nadzornika u Sarajevu kojom se građanska lica stavljaju pod “vojnu kaznenu sudsku” vlast (*Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, Kom. XX, Sarajevo, juli 26, 1914, 305. Isto, 31).

⁴ Dževad Juzbašić, “Uticaj balkanskih ratova 1912/1913. na Bosnu i Hercegovinu i na tretman agrarnog pitanja”, u: *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom* (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2002), 459–464.

⁵ Hamdija Kapidžić, “Austrougarski političari i pitanje osnivanja Univerziteta u Sarajevu 1913. godine”, u: *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom (članci i rasprave)*, (Sarajevo: Svjetlost, 1968), 372–376.

sa misijom koja je trebala da služi “velikoj politici”,⁶ da bi sasvim promijenjenim oblicima u vrijeme rata simbolizirala sve poteze vojno-upravnih struktura u Bosni i Hercegovini. Vidjeti Sarajevo toga doba Velikog rata nije značilo sagledati cijelu Bosnu i Hercegovinu, ali je svakako Sarajevo istovremeno i zračilo i upijalo sve komponente složene situacije u ovoj pokrajini između ratnih poprišta i duboke pozadine. Tu su se projicirali svi potezi, a tu su se u različitom intenzitetu osjetile i sve posljedice. Linije fronta nikada nisu stigle u Sarajevo, ali je Prvi svjetski rat dotakao svakog stanovnika u gradu.⁷

Sjedinjavanje vojne i civilne vlasti 1. aprila, odnosno objavom 5. aprila 1912. godine, personalizirano u funkciji zemaljskog poglavara generala Potioreka, kada je u periodu ustavnosti izrazito osnažena centralna vlast u egzekutivi ne samo prema unutra nego i prema Zajedničkom ministarstvu finansija u Beču, bilo je tada u uslovima mira, kao prikriveni apsolutizam, inicijalna kičma organizacionoga globala ne samo u Sarajevu, ali i posebno u Sarajevu u toku rata, dok su “iznimne mjere” od 3. maja 1913. godine,⁸ bez obzira na njihovo brzo suspendiranje već 15. maja,⁹ bile model sa kratkotrajnom probom, koji je u nijansama, prilagođavajući se opštoj i unutrašnjoj situaciji u gradu i sveukupno, tvorio determinante u čijim okvirima se upravljalo cjelokupnim društvenim životom u Sarajevu u ratno vrijeme.¹⁰ Kontinuirana nit, od prikrivenog apsolutizma šefa Zemaljske vlade kao stvarnog gospodara situacije u zemlji i gradu, ka otvorenom apsolutizmu Sarkotića kao poglavara sa raspuštenim Saborom¹¹ i postavljenim povjerenicima koji su predstavljali gradsku upravu, u skladu je sa devizom *uprava umjesto politike*

---

⁶ Kapidžić, “Pokušaj osnivanja stalnog pozorišta u Sarajevu 1913. godine”, u: *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom*, 181.

⁷ Robert J. Donia, *Sarajevo: Biografija grada* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2006), 151.

⁸ “Političke slobode građana su bile ograničene, ustavni život je pretrpio udarac raspuštanjem Sabora, ograničena je sloboda kretanja građana, a nadležnost vojnih sudova proširena je i na građanska lica, što je sve značilo uništenje građanskih prava. Sva vlast u zemlji je stvarno koncentrisana u rukama poglavara zemlje, generala Potioreka.” Kapidžić, “Skadarska kriza i izuzetne mjere u Bosni i Hercegovini u maju 1913. godine”, u: *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom*, 181–182.

⁹ Vojislav Bogičević, “‘Iznimne mjere’ u Bosni i Hercegovini u maju 1913 godine”, *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, VII (1955), 209–218.

¹⁰ *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, Kom. XXVI, Sarajevo, avgust 6, 1914, 343. Naredba o ratnom podavanju donesena je već 4. maja 1913. godine u vrijeme balkanskih ratova, da bi nakon objave rata Zemaljska vlada, analogno kao u obje polovine Monarhije, dopunjenu naredbu u formi Zakona o ratnom podavanju proglasila već 29. jula 1914. godine.

¹¹ *Sarajevski list*, 42, februar 10, 1915, 1. Carskim patentom od 6. februara raspušten je bosanskohercegovački Sabor.

– ili: “Nikakva politika u Bosni i Hercegovini je najbolja politika”,¹² a Sarajevo je dobilo koordinate u kojima se odvijao život grada. Dok su iznimne mjere do rata imale političko-sigurnosni i represivni karakter ka segregacijskim ciljevima, one se postepeno proširuju i u dubinu i širinu pravom poplavom uredbi i zakona, i to na sve sfere javnog života, te konačno i formalno dobivaju totalitarni karakter raspuštanjem, već od komemorativne sjednice 28. juna 1914. godine, paralizovanog Bosanskog sabora.

U obolu konstruisanog patriotizma¹³ javni život bio je strogo dirigovan i kontrolisan sve dok ga nedostatak egzistencijalnih pretpostavki, ekonomska situacija kao pitanje svih pitanja, odnosno nametanje prehrane kao ključnog političkog pitanja,¹⁴ ne počne urušavati ratnim profiterstvom, špekulacijama, švercom i korupcijom, kriminalom, sveopštim siromaštvom, masovnim prosjačenjem,¹⁵ haotičnim ispadima, svađama u redovima za hranu itd.¹⁶ Popuštanjem stega 1917. godine specifičnim međunarodnim događajima i promjenama na vrhu, buđenje političkog života prvomajskim manifestacijama u Sarajevu, ponovnim pokretanjem lista *Glas slobode* itd., pustilo je duha iz boce, koga ni nove policijske forme u Sarajevu¹⁷ ni sva politička umješnost austrougarskih faktora nije više mogla

---

¹² Kapidžić, “Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata”, u: *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom*, 213.

¹³ Donia, *Sarajevo*, 153. Pored represivnih mjera, vlasti su pokušavale održati kult Habzburga, često nepopustljivim autoritarnim mjerama. Državne parade i jubileji su se i dalje slavili. U svim školama dan je počinjao habzburškom nacionalnom himnom...

¹⁴ Kapidžić, “Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata”, u: *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom*, 218.

¹⁵ *Glas slobode*, VIII, 65, Sarajevo, avgust 21, 1918, 3. List često navodi porazne slike prosjačenja, na svakom uglu u Sarajevu “jedno žensko smotano klupko sa ispruženom rukom koja blagodari i vapije za milostinjom” i “mala, prljava, izderana i neumivena djeca koja energično pristaju za čovjekom i neće ga pustiti dok im štogot ne udijeli”.

¹⁶ “Stigli krompiri u Sarajevo!”, *Glas slobode*, VII, 36, Sarajevo, decembar 15, 1917, 4. “Cijele prošle nedelje prestojaše pred gradskom tržnicom duge povorke žena i djece. – Prodavao se krompir! Snijeg, mraz, vika i piska!... cenzurisano...

¹⁷ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, Kom. XXV, Sarajevo, maj 9, 1916, 95. Naredba Zemaljske vlade od 9. aprila 1916. godine o osnivanju policijske direkcije I stepena u oblasti glavnog zemaljskog grada Sarajeva u graničnim područjima grada, širokog raspona kontrole javnog života, javne sigurnosti i javnog reda i mira. Hamdija Kreševljaković, *Sarajevo (1878–1918) za vrijeme austrougarske uprave* (Sarajevo: Arhiv grada Sarajeva, 1969), 90. “U junu 1917. godine organizirana je policija u Bosni i Hercegovini sa sjedištem u Sarajevu. Njena centrala smještena je u zgradi Više djevojačke škole na Obali i ondje je počela raditi 21. juna 1917. Ratne prilike donijele su ovu ustanovu. Mislilo se da se ugonjenjem straha može održati vlast, ali je tim vremenima odzvonilo još nakon prvog radničkog štrajka u Sarajevu 1906. godine.”

zatvoriti.¹⁸ Organizaciona konstrukcija i projicirane mjere usmjeravanja i kontrole javnog života u Sarajevu ukazuju na dirigovani sistem koji, uz sav represivni aparat, nije do kraja uspio da anulira tzv. sive zone.¹⁹

Iako je Sarajevo od jeseni 1915. godine promijenilo geostrateški položaj ulazeći u fazu duboke ratne pozadine, već prve mjere organizacije njegovog života ostale su trajna karakteristika. Naime, odmah nakon objave rata grad je proglašen “Tvrđavom Sarajevo”, tada s obzirom na blizinu fronta i kretanje srbijanske vojske, posebno od 18. do 30. oktobra 1914, kada se vode teške borbe na Romaniji za zaštitu samog Sarajeva,²⁰ ali takav status je zadržao bez obzira na izmijenjene uslove neposredne ratne opasnosti od jeseni 1915. godine. Preorijentacija sa tržišne na dirigovanu privredu, radi zadovoljenja ratnih materijalnih potreba, označena je administrativnim ograničenjima u raznim društveno-ekonomskim oblastima. A kako nijedna država nije obavila ozbiljne ekonomske pripreme za rat,²¹ tako su i u Bosni i Hercegovini, pa i u Sarajevu, te mjere više bile rezultat razvoja ratne i privredne situacije, a u okviru zacrtanih vojno-upravnih ciljeva, prvenstveno podređene zadovoljavanju potreba iz Zakona o ratnom podavanju.²² Dok je Zakon – kojim se izdaju odredbe o opskrbljivanju stanovništva najprečim namirnicama dok traju izvanredne prilike nastale po ratnom stanju od 7. avgusta 1914. godine – pretpostavljao kratkotrajnost,²³ već od decembra 1914. godine, Zakonom kojim se Zemaljska vlada ovlašćuje da zbog izvanrednih prilika uzrokovanih ratom na-

---

¹⁸ *Glas slobode*, VII, 36, Sarajevo, decembar 15, 1917, 4. List prenosi naredbu od 2. novembra kojom se ukida prijeki sud od 16. marta 1915. godine i naredba zemaljskog poglavara za Bosnu i Hercegovinu i nadzornika vojske u Sarajevu od 26. jula 1914. na osnovu koje su građanska lica podvođena pod vojnu sudsku vlast.

¹⁹ *Sarajevski list*, XXXVII, 234, Sarajevo, oktobar 1, 1914, 4. Isto, 270, novembar 6, 1914, 3. Već u septembru 1914. godine cijene žita u Sarajevu bile su više od 50% u odnosu na 1913. godinu, špekulacije i zadržavanje žita kod trgovaca na veliko, uprkos naredbe Zemaljske vlade od 31. jula 1914. o najstrožijem kažnjavanju trgovaca špekulanata, iniciralo je apel da država preuzme ulogu glavnog trgovca koji stvara zalihe, određuje kvote i cijene. Problemi u nabavci hrane rezultirali su i carskom naredbom od 1. oktobra da su zemaljske oblasti obavezne nadgledati zalihe, uz oštre sankcije prema trgovcima koji sakrivaju žito u cilju špekulacija cijenama.

²⁰ Todor Kruševac, *Sarajevo pod austrougarskom upravom 1878–1918*. (Sarajevo: Muzej grada Sarajeva, 1960), 383. Kada su u septembru 1914. godine srpski i crnogorski vojni odredi doprli do Romanije, komandant tvrđave Sarajevo zabranio je naredbom od 18. septembra 1914. sav civilni saobraćaj u gradu i niko bez naročite vojne dozvole nije mogao ući u grad, a ni izaći iz njega. Ova naredba je ukinuta krajem oktobra, kada su srpske i crnogorske čete potisnute sa Romanije.

²¹ Alan Dž. P. Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1968), 475.

²² *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, Kom. XXVI, avgust 6, 1914, 343.

²³ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, 76, Kom. XXVII, avgust 7, 1914, 363.

redi šta treba na privrednom polju,²⁴ prelazi se u novu, daleko dugotrajniju fazu, sa tržišne na dirigovanu privredu radi zadovoljenja ratnih materijalnih potreba, i označena je administrativnim ograničenjima u raznim privrednim oblastima. Sarajevo postepeno, od tih i sličnih mjera, dolazi u situaciju da njegov najjači i najveći investitor i potrošač – država – prestaje biti privredni partner. Država se u ratu transformiše u ratnog komandanta kome su svi potencijali zemlje, i ljudski i ekonomski, podređeni i usmjereni ka jednom cilju. Mnoštvo kasnijih propisa, od kojih je karakterističan niz specijalnih zakona o aprovizaciji stanovništva iz 1915. godine, samo te godine čak 26 propisa kojima se uređuje opskrba živežom, od zakona do naredbi, uvođenje krušnih karti u maju 1915. godine,²⁵ uz prateću mobilizaciju, rekviziciju,²⁶ militarizaciju željeznica i bazne bosanskohercegovačke industrije kao ratne privrede u užem smislu, te ostale restriktivne mjere zao-kruživale su postepeno organizaciono-sistemske global militarizovane privrede u Bosni i Hercegovini. Slobodno tržište ponude i potražnje zamijenila je totalna birokratizacija, odnosno, propisivanje i najmanjih detalja ekonomskog života je iznuđeno, s jedne strane, ratnim ciljevima, a s druge nedostatkom roba svih vrsta, čija raspodjela dobiva socijalnu funkciju aprovizacijom i maksimalnim cijenama. Proklamovani sistem koji se razvijao u etapama bio je, uz zadržavanje funkcija “slobodne” trgovine prema novim pravilima podržavljene privrede, mješavina suprotstavljenih interesa u čijem je središtu ostajao krajnji potrošač.²⁷

---

²⁴ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, 167, Kom. LIV, Sarajevo, decembar 12, 1914, 589. § 1. Zakona od 12. decembra 1914. godine Zemaljska vlada je ovlaštena da poduzme sve mjere u oblasti privrede, odnosno poljoprivrede, industrije, trgovine, zanatstva i snabdijevanja stanovništva koje nalažu posebni ratni uslovi, § 2. navodi oštre kazne za sve vrste neposluha.

²⁵ Isto, 38, XVIII, Sarajevo, april 24, 1915, 91. Naredba Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 20. aprila 1915. o uvođenju zvaničnih iskaznica za potrošak hljeba i mliva. Isto, 121, LI, Sarajevo, novembar 29, 1915, 279. Zakon od 28. oktobra 1915. kojim se izdaju odredbe o opskrbljivanju naroda najprečim namirnicama.

²⁶ Mjera koja je razarala privredni život Bosne i Hercegovine bila je rekvizicija stoke. Rekvizicije stoke, najvažnijeg blaga za znatan dio stanovništva, provodene su znatno rigoroznije nego u Austriji i Mađarskoj, a cijene rekvirirane stoke su bile znatno niže. Božo Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini, Monografija o njihovom osnivanju i rad 1909.–1945.* (Sarajevo: Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine, 2006), 126.

Iako su na prvi pogled ove mjere pogađale najviše selo i seljake, opadanje njihove ekonomske moći odražavalo se na gradove, jer je osiromašenje seljaka dovodilo i do opadanja njegove kupovne moći, što je uticalo i na gradsku privredu u Sarajevu, ponudu na gradskim pijacama, ishranu stanovništva, snabdijevanje kožom, koja postaje potpuno nedostatna u Sarajevu 1917. godine, itd., kao i na prihode gradske opštine.

²⁷ *Sarajevski list*, 235, Sarajevo, oktobar 4, 1914, 3. Madžar, *Privredne komore*, 124. Prve mjere koje su ugrožavale liberalnu trgovinu i promovisale državu kao nelojalnog konkurenta naila-

Indicije da je bosanskohercegovačko područje, zahvaljujući i svome geostrateškom položaju, među prvima, po mjerama i organizaciji, mobilisano u ratnu privredu potvrđuje činjenica da su još prije nego u Austriji i Ugarskoj u Sarajevu objedinjeni svi živežni uredi u Zavod za promet živežnim sredstvima za Bosnu i Hercegovinu i podređeni šefu privrednog odsjeka Zemaljske vlade,²⁸ dok su, u prvo vrijeme, trgovačke, tehničke i finansijske agende bile povjerene jednom bankovnom konzorciju.²⁹ Neefikasnost ovakve organizacije, nezadovoljstvo stanovništva,³⁰ niz nerodnih godina od 1915, izbjeglice i teškoće u dovozu i nabavci žita, kao i često opravdane sumnje na korupciju išli su u prilog procesu podržavljenja, odnosno preuzimanja od Zemaljske vlade krajem 1916. godine i svih onih preostalih faktora i institucija koje su se u javnom životu bavile egzistencijalnim problemima stanovništva.³¹

Kako je rat duže trajao, to je bila sfera koja je po svojim efektima prije svake politike načela autoritet vojno-upravnih struktura, uz sav arsenal kaznenih mjera koje su pratile svaki zakon i svaku naredbu.³² Uspostavljeni sistem ratne privrede, koji se protokom vremena prilagođavao u nijansama situaciji, ali se nije mijenjao

---

zile su na otpor trgovaca koji su stalno bili na klackalici. “[D]okle seže ono što je dozvoljeno i gdje počinje kažnjivost.”

²⁸ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, 128, Kom. LIII, Sarajevo, decembar 9, 1915, 291. “Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 3. decembra 1915, kojom se osniva zavod zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu za promet životnim namirnicama.”

²⁹ “Vladin izvještaj o stanju u Bosni i Hercegovini za vrijeme rata”, *Glas slobode*, VII, 36, Sarajevo, decembar 12, 1917, 4.

³⁰ *Glas slobode*, VIII, 26, Sarajevo, mart 30, 1918, 5. Na sjednici Aprovizacionog odbora za grad Sarajevo vladin povjerenik Albrecht je izjavio u ime Zemaljske vlade da u gradu ne mogu obezbijediti ni jednomjesečne rezerve brašna. Isto, 86, 30. oktobar 1918, 3. List javlja da u Bosni i Hercegovini nema nikakvih rezervi hrane, nema ih ni vlada, ni gradska ni kotarska aprovizacija, samo ono što stigne uglavnom iz Ugarske, to se dijeli. Isto, 76, septembar 28, 1918, 2. Porodicama rezervista samo u Sarajevu bilo je neophodno podijeliti putem aprovizacije 150 vagona uglja, međutim, vlada je bila u stanju 1917. godine da podijeli samo 28, dok u Sarajevo dolazi dnevno samo 50–60 vagona.

³¹ Isto. Tako je potpora ratnih udova i siročadi prepuštena u početku privatnom dobrotvornom radu, dok je poslije to preuzeo Fond za bosanskohercegovačke udove u Sarajevu raspolažući sa svotom od 979.811 kruna, “pod konac godine 1916. preuzela je i tu stvar zemaljska vlada”. *Sarajevski list*, 288, Sarajevo, novembar 24, 1914, 3. Isto, 306, decembar 12, 1914, 3. Neuspjeh bankovnog konzorcija koji je vodio aprovizaciju grada od početka rata doveo je do toga da gradski komesarijat preuzme tu važnu funkciju, čije finansiranje prelazi na gradski proračun.

³² § 9. Zakona o ratnom podavanju predviđeno je da se podavanja provedu primjenom prinudnih mjera, pri čemu su u obzir uzete i vojne asistencije, a § 2. Zakona od 12. decembra 1914. godine, kojim Zemaljska vlada dobiva pune ingerencije na privrednom polju, regulisao je i neposlus sa kaznom od 5.000 kruna ili 6 mjeseci zatvora.

u principu, urušavao se gubitkom osnovnih pretpostavki za svoj opstanak, a to je potrebna količina egzistencijalnih roba³³ i, analogno tome, pristupačna i zadovoljavajuća raspodjela. Snabdijevanje stanovništva osnovnim životnim potrebama putem aprovizacionih ureda sa od uprave propisanim cijenama nije pretpostavljalo besplatno dijeljenje hrane, ništa nije bilo na poklon, ali je i takvo bilo tokom rata sve nedostupnije na tom kontrolisanom tržištu. Mobilizacijom privredno aktivnog stanovništva, odnosno muške populacije, ostao je veliki broj porodica u gradu bez ikakvih sredstava za život i bio je upućen jedino na novčane potpore koje je davala gradska opština. U vrijeme kada je gradska aprovizacija nailazila na sve brojnije poteškoće usljed vojnih rekvizicija i otežanog dovoza hrane, nestašica, malverzacija svih vrsta³⁴ i velike skupoće,³⁵ u sve veći prazan prostor između rastućih potreba stanovništva u gradovima i tržišta siromašnog ponudom roba, naročito životnim namirnicama,³⁶ kao i slabe i nesigurne ponude aprovizacionih

³³ *Glas slobode*, VIII, 32, Sarajevo, april 24, 1918, 1. *Bosna i Hercegovina u ratu (službeni podaci)*, Ferdo Hauptmann, "Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878–1918)", u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, II, (Sarajevo: ANUBiH, 1987), 204. Bosna i Hercegovina nije ni u mirno doba namirivala svoje potrebe u žitaricama u cijelosti sama, pa je tek uvozom redovito bio nadoknađen manjak. Taj se manjak u ratnim uslovima naglo povećava, a ratna situacija je u većoj mjeri onemogućila uvoz iz ostalih krajeva Monarhije. Stationiranje vojske u kotaru bijeljinskom već je 1914. godine izbacilo ovo područje kao liferanta žitarica tim više što je odande stanovništvo bilo evakuirano. Agrarni prinosi su brzo opadali, tako da su oni 1916. godine bili gotovo dvostruko manji nego 1914, kada je proizvedeno 650.000 tona žita, a 1918. godine svega 250.000. Kada je Bosnu i Hercegovinu 1917. godine zadesila suša, nastupila je glad, koja se u 1918. pojačala zbog opšte oskudice živeža. Ratne kontribucije i pomanjkanje hrane uslovili su prekomjerno klanje stoke i brzo nazadovanje stočarstva. Hamdija Kapidžić, "Rad Narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918", *Glasnik ADABiH*, III (1963), 278. Prema podacima o obrađenoj zemlji, kojima je raspolagalo NV SHS BiH, umanjio se obrađeni prostor od ukupne površine ziratne zemlje u iznosu od 1,200.000 ha u 1915. godini za 30%, u 1916. za 20%, u 1917. za 50%, a u 1918. godini 60% bilo je neobrađeno. Prema tome, gubitak u žetvi žita u godini 1915. bio je 18.000 vagona, u 1916. 26.000, u 1917. 32.000, a u 1918. 30.000 vagona, ukupno 108.000 vagona, ili, prema cijenama za vrijeme rata, jedna milijarda kruna.

³⁴ *Glas slobode*, VII, 8, Sarajevo, avgust 18, 1917, 3. U Sarajevu su do 1917. godine svi činovnici koji su upravljali aprovizacijom dospjeli zatvora zbog optužbi za krađe i malverzacije, sav posao oko nabavke prehrambenih artikala, prije svega žita, gradski komeserijat predao je jednom bankovnom konzorciju.

³⁵ *Glas slobode*, VII, 3, Sarajevo, juli 14, 1917, 3. Isto, 8, avgust 18, 1917, 8. Isto, 9, avgust 25, 1917, 9. Od 1913. godine do 1916. cijene životnih namirnica porasle su za 300%, dok su prosječne radničke nadnice bilježile jedva 50% povećanja. Do kraja rata, nestašica i skupoća životnih namirnica dobile su takve razmjere da su cijene osnovnih životnih namirnica, koje je utvrdila vlada 1918. godine, bile veće za 350% do 2.300% nego 1914. godine, dok su cijene u slobodnoj prodaji i švercu bile još veće.

³⁶ *Glas slobode*, 18, mart 2, 1918, 2. "U Sarajevu je zatvorena većina dućana, ništa se ne prodaje pa se nema šta kupiti, zatvorena i većina mesnica jer su mesari nezadovoljni cijenama pa neće

ureda, ubacuje se novi čovjek, nelegalni trgovac, švercer, samo djelomično regrutovan iz predratnog trgovačkog staleža. Trgovci torbari su prateća pojava privrednih prilika kakve su bile u Bosni i Hercegovini i njenim gradovima ratnog doba i odraz su poremećenog tržišta i nestabilnih prilika u zemlji. Nedostatak roba dovodi do skoka cijena koje stvaraju plodno tlo razvoju ove špekulantske trgovine,³⁷ kao i trgovanju tzv. izvoznicama, koje će nadživjeti kraj rata, regulaciju tržišta i konsolidaciju državnog aparata. Dio ratnoprofiterskog akumuliranog kapitala,³⁸ u mirnodopskim uslovima, bit će usmjeren u neki drugi vid privredne djelatnosti ovih novoponiklih ratnih bogataša, čiju su ratnu dobit teško otkrivali i ograničavali kasniji porezi za tu oblast.³⁹

Drastične mjere vlasti, kako bi se suzbile špekulacije i nekontrolisano povećanje cijena, više su škodile starom trgovačkom soju, registrovanom i kontrolisanim od policije i opštinskih povjerenika. Ovaj vid legalne trgovine bio je i fizički ograničen mobilizacijom, iako je propisima predviđena mogućnost ograničenog oslobađanja. Međutim, vlasti su teško ili nikako primjenjivale ove olakšice na bosanskohercegovačke trgovce i zanatlije, uopšte privrednike.⁴⁰ Masovna kažnja-

---

da rade jer ne mogu da zarade. Neko neformalno udruženje trgovaca i mesara pokupovalo svu stoku i monopolistički ucjenjuje zemaljsku vladu da se podignu cijene.”

³⁷ *Glas slobode*, VIII, 21, Sarajevo, mart 13, 1918, 3. Dok se magacini gradske aprovizacije u Sarajevu, kao i u drugim gradovima, prazne, Sarajevo ostaje 5 dana bez brašna, ko ima novaca može sve kupiti, “lihvarstvom bave se svi, i pojedinci koji nisu nikada trgovali”, masti ima, ali za 40 K/kg, petroleum za 13 K/1l, brašno 12 K, grah 8–12 K/1 kg, čak i riža ili kafa za 100 K/1 kg, isto je i sa manufakturnom robom, jedna kecelja, koja je 1914. godine koštala 25 h, sada je 25 K.

³⁸ Kapital stican na taj način plasiran je u nekretnine, uglavnom kuće po gradovima koje tako spašavaju bogatstva od rastuće inflacije i čuvaju ih kao svojevrсна banka. Štampa je svakodnevno pratila i ukazivala na ovakve pojave, s imenima i adresama novokupljenih kuća i stanova koje su u Sarajevu bile najizraženije. *Glas slobode*, VIII, 75, Sarajevo, 25. septembar 1918, 3. “Opšti znak bogaćenja u ratu je kupovanje kuća.”

³⁹ Ovakav vid privredne djelatnosti je zbog svoje nelegalne prirode i drastičnih kazni u pravilu nevidljiv i skriven i ne ostavlja pisane tragove. Međutim, mnogobrojne optužbe i prijave nadležnim vlastima nakon 1918. godine ukazuju na novoponikla bogatstva pojedinih. Podaci takve vrste upotrebljavani su i kao argumenti u međuratnoj političkoj borbi i, bez obzira na motive koji su imali za cilj diskreditovanje političkih protivnika, ostavljaju dosta indicija na koji način su stečena pojedina bogatstva kasnije uložena u kuće i ostale nekretnine, kao i u legalnu privrednu djelatnost, trgovinu, industriju. Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), Fond Pokrajinska uprava (FPU), k. 124, 15952, 47/66/5, 1923.

⁴⁰ *Glas slobode*, VIII, 44, Sarajevo, juni 8, 1918, 3. Isto, 76, septembar 28, 1918, 2. Mobilizacija je dovela do nestašice i stručne radne snage u gradovima, posebno zanatlija, u Sarajevu, čak i kada se uspjelo putem TOK-a nabaviti nešto kože, skoro da nije imao ko da napravi cipele. List je stalno apelirao na nadležne da urgiraju na oslobodjenje od vojske neophodnih stručnih radnika, od 18 minimalno potrebnih zanatlija vojska je oslobodila samo 4.

vanja, a naročito subjektivizam u primjeni propisa o suzbijanju špekulacija, kao i o naplati poreza, dovodili su do nesigurnosti i straha kod trgovaca, pa su mnogi, uz ostale poteškoće, napustili taj posao i zatvarali radnje.⁴¹ Oslobođeni svih davanja u ovim sivim zonama, novi ljudi u trgovini, ali svakako i pokoji stari,⁴² akumulirali su svu onu razliku u zaradi koju je od trgovine uzimala država u vidu poreza i raznih davanja, kao i onu razliku u stvarnoj i tržišnoj vrijednosti roba koju je donijela kompleksna ratna zbilja. A kako se tokom rata sve više osjećala rastuća ekonomska iscrpljenost i nedostatak roba, trgovina se spušta na nivo naturalne razmjene dobara, među kojima hrana i duhan imaju prvorazredan strateški značaj.

Početkom avgusta 1914. godine predviđene su mjere za evakuaciju dijela civilnog stanovništva i stvaranje tzv. željezne rezerve hrane u slučaju blokade grada.⁴³ Kako je grad prema popisu iz 1910. godine imao 51.919 stanovnika, plus 4 godine i prirodni prosječni priraštaj od 1,9%,⁴⁴ bez brojeva unutrašnje i vanjske migracije, bilo je predviđeno evakuisati, iseliti sve stanovništvo osim oko 20.000 onih koji su vršili razne funkcije, kao: radnici električnih i plinskih preduzeća, vatrogasci, radnici vodovoda, bolnice, apotekari, groblja i sl., zatim radnici svih komunalnih preduzeća, radnici za proizvodnju hrane, trgovci, mesari, gostioničari, pekari itd., kao i svi oni zaposleni u javnim službama i preduzećima. Dakle, bilo je bitno u svim uslovima očuvanje funkcija grada, a provođenje ovog obimnog plana, uz sve tehničke poteškoće, poput male propusne moći transportnih sredstava i saobraćajnica, bilo je djelimično ispunjeno 1915. godine.⁴⁵ Kad je

⁴¹ Trgovačka i obrtnička komora za Bosnu i Hercegovinu, *Izvjestaj o privrednim prilikama i radu Komore u godini 1927.* (Sarajevo: Bosanska pošta, 1928), 23. Za vrijeme rata 1914–1919. godine opadao je broj obrtnica, dozvola za poslovanje u zanatskim i trgovačkim radnjama, prosječno za 1.500, broj radnji u Bosni i Hercegovini opao je od 58.983 u 1913. godini na 50.049 početkom 1919.

⁴² *Glas slobode*, 31, novembar 28, 1917. 3. Isto, 18, mart 2, 1918, 3. Isto, 21, mart 13, 1918, 2. List često navodi trgovca Jakova Kampusu kao monopolistu svih mogućih artikala na veliko, koji je zaradio ogromne pare i čak je ucjenjivao Zemaljsku vladu da povisi maksimalne cijene. Pored njega i nekih novih, tu je i niz imena koja su se bavila trgovinom i prije, kao Sulejman Kunosić, koji je preprodavao so, “kralj jaja” Finzi itd.

⁴³ Madžar, “Izvjestaj vladinog komesara”, 206.

⁴⁴ Ilija Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća* (Institut za istoriju: Sarajevo, 2004), 304. Đorđe Pejanović, *Stanovništvo, školstvo, pismenost u krajevima bivše Bosne i Hercegovine* (Sarajevo: Prosveta, 1939), 1.

⁴⁵ Zijad Šehić, *U smrt za cara i domovinu – Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habzburške Monarhije 1878–1918.* (Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2007), 118–119. I plan o evakuaciji Sarajeva iz marta 1915. godine pokazao je u proračunima da se u gradu ne mogu obezbijediti zalihe za 90 dana, posebno što je u gradu, pored vojnika i domaćih civila, boravilo i 5.000 izbjeglica iz Sandžaka i istočne Bosne. Optimalan broj stanovnika, prema generalu Sarkotiću, kad je riječ o organizaciji i prehrani do eventualne potpune evakuacije grada, bio je 15.000 osoba.

riječ o samom izmještanju stanovnika iz grada, za to su bili zaduženi komandant tvrđave, vladin komesar i komitet za aprovizaciju. Već 7. avgusta 1914. komandant tvrđave izdao je proglas da je svako od ovih 20.000 stanovnika obavezan da obezbijedi hranu za 40 dana, što je ukupno iznosilo 400.000 kg brašna, 80.000 kg mesa, 80.000 l mlijeka, 8.000 kg masti, 200.000 kg krompira i povrća i 4.000 kafe itd. Komitet za aprovizaciju brinuo se da se te količine nabave i već 15. avgusta izvještava Zemaljsku vladu o teškoćama za aprovizaciju grada. Kada se to sve preračuna po glavi stanovnika, puta godine rata, uz opasku da se na početku operisalo s opštim stavom da će rat kratko trajati, izbio je u prvi plan najvažniji problem grada u ratu, a to je bilo puko preživljavanje, odnosno pitanje ishrane ovisne o uvozu, kao pitanje svih pitanja. Već tada bilo je jasno da sve instance vojno-upravnih struktura, počevši od Zemaljske vlade, komandanta tvrđave i od 28. septembra 1915. godine postavljene gradske vlade, ne mogu da riješe usko grlo grada potpuno ovisnog o uvozu hrane, a sve kasnije mjere bile su pokušaji kojima se ne može osporiti upornost u traženju rješenja. Sarajevo je tada izgubilo i sve svoje đul-bašte i pretvorilo ih u obavezne administrativno propisane povrtlarnice, da bi makar za neznatne količine amortizovalo opasnost od hronične gladi.⁴⁶

I sljedeći ključni problem društvenog života grada Sarajeva u ratu je pitanje šta je Sarajevo moglo da ponudi, odnosno čime i na koji način je grad mogao da doprinese ratnim naporima Monarhije, kakvi su uopšte zadaci bili postavljeni i šta se očekivalo od grada? Grad je kao centar vojno-administrativne vlasti producirao smjernice koje su se centralizovano odnosile na čitavu zemlju, istovremeno proživljavajući sve posljedice tih istih mjera, iste, slične ili potpuno različite u odnosu na druga mjesta i krajeve u ovisnosti od promjenjivog položaja i razvoja grada u dugom ratnom periodu. S druge strane, Sarajevo nije posjedovalo ratnu privredu u užem smislu, bitnu za vođenje rata kao Tuzla ili Zenica, ali je ipak imalo resurse koji su se crpili do posljednjeg dana rata, a to su bili prije svega ljudski potencijali, zatim finansije i obojeni metali.

Nedostatak roba svih vrsta doveo je do toga da je grad propisima Zemaljske vlade i Zapovjedništva tvrđave Sarajevo od 10. februara 1915. godine, kao i bedemima svojih malti, bio zatvoren za izvoz hrane, koža, tekstila itd. Sve se moglo samo uvoziti, a posebno nedostatno žito.⁴⁷ Međutim, izuzetak su bili ljudski potencijali, finansijska sredstva i obojeni metali. Za tim faktorima, artiklima,

---

⁴⁶ *Sarajevski list*, 74, mart 14, 1915, 2. U Sarajevu su do početka marta popisane sve zemljišne čestice koje se mogu poljoprivredno obraditi i zasijati, svi vlasnici bili su obavezni da ih zasiju nekom poljoprivrednom kulturom, a kontrola je išla do najviših instanci Zemaljske i gradske vlade.

⁴⁷ *Sarajevski list*, 42, februar 10, 1915, 3.

postojala je stalna potražnja, a to je bila jedina roba koja se dužinom rata stalno izvozila iz grada u organizaciji i pod patronatom austrougarskih vlasti.

Dok je preko 10% muške populacije, uglavnom hranitelja, u rodno i radno podijeljenom tradicionalnom društvu grada bilo angažovano mobilizacijom,⁴⁸ preostalo stanovništvo Sarajeva je kroz nekoliko varijanti plaćalo ratne napore Monarhije i svoju egzistenciju.⁴⁹ Troškovi aprovizacije, kao i pomoć porodicama vojnih obveznika,⁵⁰ padali su na teret gradske opštine, pri čemu je skoro 1/3 stanovništva u Sarajevu bila upućena isključivo na ratnu potporu.⁵¹ Pored toga, finansije gradske opštine bile su obavezne da preuzmu i troškove smještaja vojske, a samo u 1915. godini to je iznosilo 175.000 kruna. Izdatke gradske opštine zaukruživale su i velike sume ratnih zajmova, dok se, i dalje bez subvencija sa strane, gradski proračun punio, tradicionalno, u kontinuitetu, na bazi samofinansiranja, porezima, odnosno daćama koje su građani, stanovnici grada, u raznim vidovima obezbjeđivali. Iscrpljena gradska opština uvodi još jedan porez 21. januara 1915. godine kao vanredan ratni namet u rasponu 35–125% na državni porez.⁵² Sve

⁴⁸ U Bosni i Hercegovini u austrougarsku vojsku bilo je mobilisano i na razne načine stavljeno u vojnu službu 250.000–300.000 ljudi ili 15% ukupnog stanovništva zemlje, što je srazmjerno više nego u bilo kojoj drugoj zemlji Monarhije, a to je u krajnjem slučaju bilo više u 1917. godini, sa 298.773 aktivnih vojnika nego što je prema popisu iz 1910. godine bilo stanovnika u gradovima. *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, I, (Sarajevo: Institut za istoriju – Oslobođenje, 1990), 70–72. Prema rezultatima regrutacije, u toku 1917. godine, u odnosu na broj stanovnika, Austrija je iskazivala 0,5%, Ugarska 0,45%, a Bosna i Hercegovina 2,35%. Zijad Šehić, *U smrt za cara i domovinu*, 202. Tokom Prvog svjetskog rata za vojnu službu angažovano je iz Bosne i Hercegovine ukupno 291.498 vojnih obveznika ili 16,34% stanovništva. Isto, 247.

⁴⁹ *Sarajevski list*, 4, januar 4, 1915, 4. Ono što bi stanovnici grada dobili besplatno, bilo je toliko zanemarljivo prema njihovim potrebama, a provladinoj štampi jedino je bilo važno da reklamira ta dobročinstva. Tako je ministar Bilinski omogućio 6 vagona uglja za sarajevsku sirotinju.

⁵⁰ *Glas slobode*, VII, 12, Sarajevo, septembar 15, 1917, 3. Nije samo u ovome broju list ukazivao na izrazito male iznose potpore (u Sarajevu 60 helera – 2 kruna dnevno, u ostalim mjestima 1,29 kruna, a na selu 1 kruna i 5 helera) na koje su bile oslonjene familije mobilisanih vojnika i koje su bile daleko manje nego potpore u Hrvatskoj, Austriji i Ugarskoj.

⁵¹ *Glas slobode*, VIII, 74, Sarajevo, septembar 21, 1918, 3.

⁵² *Sarajevski list*, 20, januara 20, 1915, 3. Svi oni građani koji su plaćali državni poreza preko 100 kruna bili su obavezni da prema visini poreza plaćaju namet, a od nameta su bili oslobođeni zemaljski i vojni erar, gradska opština, bogomolje, prosvjetne i humanitarne zgrade. *Sarajevski list*, 22, januar 22, 1915, 2. Pretpostavljena cifra od 390.399 kruna bila bi dovoljna za pokriće troškova socijalnih funkcija opštine u iznosu od 387.877 kruna, dok bi opština na jednoj strani uzela putem poreza, na drugoj je vraćala gradskoj sirotinji, koja je isključivo ovisila od te potpore. Isto, 238, oktobar 2, 1917, 3. Manjak od skoro 500.000 kruna u gradskom proračunu promijenio je osnovicu gradskog nameta, od tada su bili oslobođeni samo oni koji su plaćali do 50 kruna državnog poreza.

veća izdvajanja za rat dovode 1917. godine i do uvođenja državnog poreza na ratnu dobit, koji pogađa i ono malo privrede što je poslovala u Sarajevu, i to na bazi poslovanja profitabilne 1913. godine u rasponu 5–45%.⁵³

Grad je već od novembra 1914. godine pa do kraja rata učestvovao u supskripciji osam austrijskih i ugarskih ratnih zajmova.⁵⁴ Bosna i Hercegovina je za prvih šest zajmova uplatila preko 200 miliona kruna, a Sarajevo je svojim finansijskim sredstvima ispunilo najveći dio te sume.⁵⁵ Propagirani entuzijazam za upis zajmova kod raznih banaka uz kamatu od 5,5 do 6%, od svih društvenih faktora, vladine štampe do Trgovačko-obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu, opadao je dužinom rata i osiromašenjem grada, uz sve manji finansijski efekat, uprkos agresivnoj propagandi koja je često graničila sa prisilom. U prvom talasu 1914. godine,⁵⁶ pa čak i za drugi i treći u 1915, upisano je najviše, što je dovelo 1916. godine i do otvorene pohvale ministra Burijana, kako prenosi vladina štampa, dok je do preostalih osam pritisak na društva, gradske opštine i pojedince doveo do ukupne sume koja je, ipak, po Monarhiju bila kap u moru ratnih izdataka, a za Sarajevo ogroman rashod.⁵⁷

---

⁵³ *Narodno jedinstvo*, I, 44, Sarajevo, decembar 15, 1918, 1. Saopštenjem GO NV SHS za BiH od 9. decembra 1918. godine predviđeno je i dalje ubiranje poreza na ratnu dobit po austrougarskim propisima koji se ostavljaju na snazi. Kao osnova poreza, za društva je služio prosjek dobiti u posljednjih pet predratnih godina, a za pojedince dobit iz 1913. godine. Porez je bio po progresivnoj skali, za domaća preduzeća 5–35% od stečene dobiti, za strana 20–40%, a pojedini poreski obveznici plaćali su 5–40% poreza na stečenu dobit.

⁵⁴ *Sarajevski list*, 281, novembar 17, 1914, 1. Isto, 284, novembar 20, 1914, 1. Isto, 129, maj 9, 1915, 4. Isto, 277, oktobar 16, 1915, 3. U oktobru, i to sedmog, počelo je upisivanje trećeg ratnog zajma, TOK BiH je vrlo agilno propagirala upis i ovoga zajma, da bi do kraja rata sama Komora upisala 130.000 kruna. *Glas slobode*, 33, decembar 1917, 3. Upis sedmog ratnog zajma.

⁵⁵ Jedini dostupni objavljeni podaci o ukupnoj sumi ratnih zajmova koje je dala Bosna i Hercegovina ne slažu se u cifri: B. Madžar navodi 250 miliona za prvih šest (Madžar, *Privredne komore*, 121), a P. Slijepčević navodi ukupnu sumu za svih osam u iznosu od 217 miliona kruna (Slijepčević, “Bosna i Hercegovina u Svetskom ratu”).

⁵⁶ *Sarajevski list*, 284, novembar 20, 1914, 1. Privilegovana zemaljska banka kao najjača u Sarajevu upisala je 1,5 miliona kruna kao austrijski i 1 milion kao ugarski zajam, gradska opština 500.000 kruna ukupno, Agrarna banka preko 1 milion, Muslimanska centralna banka 650.000 kruna, Srpska centralna banka 100.000, Srpska narodna banka 20.000, Vakufska uprava 250.000, Vrhbosanska nadbiskupija bila je skromna, samo 40.000 kruna, čak i dobrotvorna društva koja su djelovala na osnovu priloga, Bosanskohercegovačko društvo za pomoć 200.000, Sreska bolesnička blagajna 160.000 itd., do činovnika i pojedinaca.

⁵⁷ Madžar, *Privredne komore*, 121. Gradsko poglavarstvo je uplatilo za ovih osam zajmova 237.000 kruna. *Glas slobode*, 36, decembar 15, 1917, 3. Zvanično objavljeni ratni troškovi Austro-Ugarske monarhije u periodu od 1914–1917. godine iznosili su 42 milijarde i 502 miliona kruna.

Potrošnja ogromnih količina municije i nemogućnost uvoza nedostatnih obojenih metala zbog pomorske blokade sila Antante doveli su ratni potencijal Monarhije do tačke “da ništa nije neznatno od kašike do krova”.⁵⁸ Od kraja aprila 1915. godine, kada počinje akcija otkupa predmeta od bakra, mesinga, olova i slično na dvama za to organizovanim mjestima prikupljanja, do kraja rata grad ostaje bez crkvenih zvona, džamije i kuće bez bakrenih krovova, oluka, kapija, ograda, domaćinstva bez posuda i ukrasnih umjetničkih predmeta. Putem Centralne kovina za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu grad učestvuje već do juna 1915. godine svojim nekadašnjim bogatstvom u količini od 20 vagona kovine, koliko je iz Bosne i Hercegovine odvezeno u Beč i Budimpeštu, ili pretopljeno u livnici u gradu, a samo je zlata, srebra i nakita iz Sarajeva bilo otpremljeno u 4 velika sanduka, 1.195 kg olova, 3.996 cinka, 5.466 mesinga, 5.009 bakra itd.⁵⁹ Ni ova oblast ratne privrede nije prošla bez zloupotreba i skandala, što je propagirano kao poseban “patriotski i humanički čin”, a to je u 1917. godini preraslo u negodovanje javnosti u Sarajevu – zbog pronevjera i bogaćenja rukovodilaca – do te mjere da je Zemaljska vlada bila prisiljena da uhapsi većinu rukovodećih ljudi.⁶⁰

Cjelokupan finansijski protok grada, od socijalnih funkcija gradske opštine do gradskih direktnih i indirektnih prireza i daća, kao i državnih poreza, crpio se iz ekonomskih potencijala grada koji su bazirani na trgovini i zanatstvu i tzv. državnom fiksu, odnosno sredstvima Zemaljske vlade. Do rata krajem 1912. godine prihodi gradske opštine ostvarili su višak od oko 250.000 kruna, a u novim uslovima dirigovane netržišne i neproizvodne ratne ekonomije bili su dovedeni do potpune istrošenosti. Nakon pola godine rata gradska opština imala je deficit od 313.386 kruna,⁶¹ a već sredinom 1916. godine dug sarajevske gradske opštine popeo se na 12,3 miliona kruna.⁶² Krajnosti u provođenju svih kompleksnih re-

---

⁵⁸ *Sarajevski list*, 110, april 20, 1915, 3. Pod pokroviteljstvom ministra rata Krobotina i ministra za zemaljsku odbranu Georgia osniva se odbor za prikupljanje kovina, sa izuzetkom željeza, i upućuje se poziv stanovništvu Monarhije kojim se apelira na predaju predmeta od obojenih metala. U novembru 1915. godine došlo je do ugovora između Zemaljske vlade, kao predstavnika vojne uprave, i osnovane Metalne centrale po kome su utvrđeni uslovi otkupa po utvrđenim cijenama, prvenstveno bakra, i to za vojne potrebe.

⁵⁹ *Sarajevski list*, 165, juni 13, 1915, 2. Isto, 307, septembar 20, 1915, 3.

⁶⁰ Kapidžić, “Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata”, u: *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom*, 217–218. U malverzacije su bili umiješani, a potom i uhapšeni direktori Privilegovane agrarne i komercijalne banke i Muslimanske banke, koji su stekli veliko bogatstvo knjigovodstvenim falsifikatima, kao i neki pojedinci koji su poslije pušteni “iz političkih razloga” (Šerif Arnautović).

⁶¹ *Sarajevski list*, 22, januar 22, 1915, 2.

⁶² Kruševac, *Sarajevo pod austrougarskom upravom*, 74.

striktivnih mjera imale su tokom rata kao rezultat posljedice koje su dovele u realne okvire izjavu – koja je krajem rata 1918. godine u ime Trgovačko-obrtničke komore otišla ministarstvu u Beč – “nije dakle pretjerano ako ustvrdimo, da smo izmrcvareni i iscrpljeni do kraja...”⁶³

Biografija korupcije odnosno istorija bogaćenja, koja je kao proces dugog trajanja stvarala novi socijalni sloj spojenog ekonomskog i političkog statusa, kao neizlječiva bolest razarala je tkivo Monarhije. Njeni predstavnici bili su nosioci tih pojava, kao npr. bivši vladin povjerenik Gerde, ili Mirko Bradač, a to se bezbolno prenijelo u novu državu, gdje ovi sada kao nacionalni borci postaju ugledne ličnosti javnog i političkog života.⁶⁴ Afere, koje su imale i sudski epilog, dokaz su mnogobrojnih, ali samo onih javno otkrivenih zloupotreba, na koje nisu ostali imuni ni organi vlasti, odnosno ni pojedinci na položajima.⁶⁵ Ratna cenzura onemogućavala je iscrpnije kritičke izvještaje u štampi, ali su se vijesti širile “od usta do usta” izazivajući opravdano ogorčenje već iscrpljenog stanovništva. Česti, ali šturi novinski izvještaji potvrđuju sve rašireniju pojavu ratnog profiterstva, kao i permanentnu borbu austrougarskih vlasti protiv korupcije i šverca koji prate svaki rat.

Evidentne pojave “sivih zona” u društvenoj stvarnosti, koja je sistemom represivnih mjera i uz sav aparat prisile vojno-upravne vlasti pretpostavljala se poslušnom i iznutra nepromjenjivom, povrđuje šverc, korupcija, sudske afere, izrastanje novih bogataša, uz pojavu opšteg siromaštva, te pokazuju tokom rata sve nedostatke i pukotine u prisilno dirigovanom konceptu upravljanja gradom i zemljom u cjelini.

Zaključak

Sarajevski atentat 1914. godine, njegove političke i vojne konzekvence, zatim prekompozicija državnopravnog statusa južnoslovenskih zemalja, a time i budućeg statusa Bosne i Hercegovine, bacili su u sjenu, bar kad je riječ o domaćoj historiografiji, druge aspekte u životu grada Sarajeva za vrijeme Velikog rata. Spoj organizacije vojno-administrativne vlasti i mjera koje su poduzete u Bosni i Hercegovini i gradskoj opštini Sarajevo imale su svoju predistoriju, koja je dala

---

⁶³ Madžar, *Privredne komore*, 127.

⁶⁴ *Glas slobode*, VIII, 16, Sarajevo, 23. februar 1918, 3.

⁶⁵ *Glas slobode*, XV, 6, Sarajevo, februar 5, 1925, 1. Isto, 20, maj 21, 1925, 1. Isto, 22, juni 5, 1925, 1. Fedžad Forto, “Afere i prevare u BiH 1914.–1918.”, *Prilozi*, 34 (2005): 67–81. Zvonimir Kulundžić, *Politika i korupcija u kraljevskoj Jugoslaviji* (Zagreb: Stvarnost, 1968).

generalne smjernice sveukupnih društvenih odnosa u gradu u toku rata. Vidjeti Sarajevo toga doba Velikog rata nije značilo sagledati cijelu Bosnu i Hercegovinu, ali je svakako Sarajevo istovremeno i zračilo i upijalo sve komponente složene situacije u ovoj pokrajini između ratnih poprišta i duboke pozadine. U obolu konstruisanog patriotizma, javni život bio je strogo dirigovan i kontrolisan, odnosno podržavljen, sve dok ga nedostatak egzistencijalnih pretpostavki, ekonomska situacija kao pitanje svih pitanja, odnosno nametanje prehrane kao ključnog političkog pitanja, ne počne urušavati ratnim profiterstvom, špekulacijama, kriminalom, gubicima u ljudstvu i iscrpljivanjem privrednih i finansijskih potencijala, sveopštim siromaštvom, masovnim prosjačenjem. Evidentne pojave “sivih zona” u društvenoj stvarnosti, koja je sistemom represivnih mjera i uz sav aparat prisile vojno-upravne vlasti pretpostavljala se poslušnom i iznutra nepromjenjivom, pokazuju tokom rata sve nedostatke i pukotine u represivno nametnutom, dirigovanom konceptu upravljanja gradom i zemljom u cjelini.

Directed Social Life of the City in Total War – Sarajevo from 1914 to 1918

Summary

The Sarajevo assassination of 1914, its political and military consequences, followed by the rearrangement of the constitutional status of South Slavic countries, including the status of Bosnia and Herzegovina, threw a dark cloud over other aspects of life in the city of Sarajevo during the Great War, at least in terms of domestic historiography. A combination of military and administrative authorities and measures taken in Bosnia and Herzegovina and the city municipality of Sarajevo had its prehistory that provided general guidelines for overall social relations in the city during the war. To see Sarajevo in the era of the Great War did not mean to see Bosnia Herzegovina as a whole, but Sarajevo simultaneously radiated and absorbed all the segments of the complex situation in this region between war zones and deep background. Under the constructed patriotism, public life was strictly directed and controlled, or nationalised. Nonetheless, the lack of existential assumptions, economic situation as the paramount question, i.e.

giving prominence to nutrition as the key political issue, initiated its disintegration through war profiteering, speculation, crime, human casualties, the exhaustion of economic and financial potentials, overall poverty, mass begging. Evident emergence of 'gray areas' in social reality, which was assumed to be obedient and internally unalterable through the system of repressive measures and the coercion apparatus of the military and administration authorities, indicate during the war all the shortcomings and cracks in the imposed concept of governing of the city and the country as a whole.